

Kicsi Noémi

A KÁNTORI SZEREPKÖR – A KÁNTORI STÁTUSZ INTERDISZCIPLINÁRIS MEGKÖZELÍTÉSE

Maros megyei református kántorok 1948 után

Az 1948. augusztus 3-án megjelent, 175. számú „tanügyi reform” a meglévő oktatási rendszert teljesen átalakította, a felekezeti iskolákat államosította. Ezzel a Hivatalos Közlönyben¹ megjelent rendelettel olyan patinás egyházi intézményeket számolt fel a kommunista rendszer, melyek a magyar értelmiségiek kiművelésében, valamint a történelmi egyházak kántorainak képzésében nagy szerepet játszottak. Ilyenek voltak a nagyenyedi, a marosvásárhelyi, a sepsiszentgyörgyi református kollégiumok és a székelyudvarhelyi, a csíkszeredai katolikus gimnáziumok.² Ezek mellett összesen 468 római katolikus, 531 református, 266 evangélikus és 35 unitárius iskolát vettek el az erdélyi egyházaktól. Az addigi 134 magyar elméleti líceumból csak 19 maradt meg.³ Az ugyanebben az évben megjelent 177. számú „vallási kultusz” törvény kimondta ugyan a vallásszabadságot, de a törvény 22. cikkelyével durván korlátozta azt. A törvény kimondta, hogy ha nincs legalább 750 ezer híve az adott egyháznak, akkor nem lehet érseksége vagy püspöksége az illető felekezetnek. Továbbá: „Ezentúl a kultuszminiszter minden vallási, kulturális, nevelési és humanitárius döntést, rendeletet és parancsot semmissé tehet, ha azok »az állam rendjét veszélyeztetik«. Hivatalosan egyik felekezet sem tarthat fenn a továbbiakban kapcsolatokat külföldi felekezetekkel, intézményekkel, személyekkel, pásztorlevelet és körlevelet pedig csak a vallásügyi miniszter engedélyével lehet közölni”⁴

A bekövetkezett változásokról az egyes gimnáziumok monográfiái, az iskola-történetek, emlékkönyvek, tanulmánykötetek oldalain részletes beszámolókat találunk erről az időszakról is. A statisztikai adatok, kimutatások, kronológiai adatközlések, személyes visszaemlékezések mind olyan próbálkozások voltak,

1 *Monitorul Oficial.*

2 Novák 2016. 749.

3 Online: <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&ev=1948> (Utolsó hozzáférés: 2019. szeptember 8.).

4 I. m.

melyekkel a történelmi eseményeket, a megélt veszteségeket dokumentálni, kézzelfoghatóvá, hozzáférhetővé szeretnék volna tenni.⁵

Jelen tanulmány célja az 1948 után megszűnt kántortanítói státus utóéletének, illetve ennek külön tanítói és külön kántori szerepkörre való felbomlása után, az egyháznál maradt kántorok funkcióinak, társadalmi státuszának, pozícióinak kutatása, bemutatása.

A kántori szerepkörrel alapvetően az egyházzenei szakértők foglalkoztak⁶, de találunk néprajzi-társadalomnéprajzi kutatásokat⁷, valamint önéletrajzi írásokat⁸ is. Az egyházi zene egy teljesen más vetületét Povedák Kinga világítja meg *Az egyházi könnyűzene fogadtatása és megítélése a szocialista Magyarországon* című tanulmányában⁹. Vallási kultúrakutatóként rámutat azokra a 20. századi változásokra, az egyház számára kihívást jelentő folyamatokra, amelyek a hívek körében alulról jövő spontán reakciókként a római katolikus egyház tekintélyét, státuszát veszélyeztetik. Az egyházi zenében az 1960-as évektől megjelenő új divatirányzatok gyors ütemben terjedtek a vallásos és nem vallásos kultúrában, a római katolikus, református, evangélikus felekezetek mindegyikében. Az új, ökumenikus jelleget öltő, sokszor szerző nélküli, jelöletlen dallamokra átírt, kegyes, érzelmet teli szövegekkel rendelkező, legtöbbször gitárral, modern zenekarral kísért énekek fiatal kedvelői és a hagyományos népepeken felnevelkedő nagyszülők generációja között éles határvonal látszott körvonalazódni, de az egyházon belül is éles vitákat szült nemcsak a teológusok, de az egyházzeneészek között is az új zenei stílus.

A kolozsvári BBTE-n 1990-ben Keszeg Vilmos professzor által elindított kollektív és egyéni életpályák,¹⁰ élettörténetek kutatásának folytatásaképpen Tánzos Vilmos professzor irányításával egy nagyobb kutatás keretén belül próbáljuk megalkotni az 1948 után tevékenykedő erdélyi kántorok életpályamodelljét. Oszvát Imola a 20. századi udvarhelyszéki pedagógusok élettörténeteit összefoglaló kötet¹¹ jó kiindulópont lehetne az erdélyi kántori életpályamodellek megalkotására, viszont ehhez a szerepkör tisztázottságára, világos, viszonyítási alapra, követelményrendszerre lenne szükség.

5 Hadházi 1995; Koncz 2006; Sebestyén 2006; Madaras 2008; Árvay –Dobra 2009; Csutak 1993; Antal 1994; Szabó-Máthé 1995; Szabó K. 2009; Vita 1995; Siposs 1995; Benkő 1995.

6 Török 1995/1996. 243–244; Dobszay 1995/1996. 244–246; Merczel 1995/1996. 246–248; Finta 1995/1996. 237–239; Pap 2014. 190–197; Méhes 2014. 206–213; Kovács 2013; Tardy 2013/2014. 63–68; Benkő 1995/1996. 311–326; Benkő 1995/1996. 473–484; Orosz 2014. 214–220; Péter 2014. 221–225; Péter 2008.

7 Beszédes 1998. 3–4, 274–285; Barna 1998. 3–4, 167–176., Uő: 2012. 33–44.

8 Kárpáti 2002.

9 Povedák 2014. 111–122.

10 Keszeg 2005.

11 Bálint–Kovács–Balázs 2009.

A kántori szerepkört három társadalmi struktúra felől közelíthetjük meg, amelyek a kántori életpályákat alapvetően meghatározó tényezők: az állam, az egyház és az egyén oldaláról. Az állam mint jogalkotó, politikai és gazdasági tényező, hogyan befolyásolta a szerepkör módosulását? Az egyház mint vallási intézmény a maga eszmetörténeti, kulturális reprezentáció- és szimbólumrendszerével hogyan, milyen dinamikával reagált bizonyos társadalmi-politikai változásra? Az egyén szintjén pedig a szerepvállaló milyen kulturális mintázatokat volt képes átörökíteni az adott körülmények és feltételek között? A három közül jelen tanulmány az egyház intézményes keretei adta lehetőségeket, szerepelvárásokat és szerepteljesítményeket kívánja feltárni levéltári kutatás alapján. A következőkben tehát a kántori szerep fogalmának elméleti, interdiszciplináris megközelítése után egy, a Marosi Református Egyházmegye Levéltárának személyi iratgyűjtőjéből összeállított kimutatást mutatunk be, megkísérelve az adatok értelmezését is. Az egyházi dokumentumokban használt kifejezések, fogalmak tisztázásához Ötvös József jelenleg nyugdíjas lelképásztorral, a volt Marosi egyházmegye esperesével és az egyházkerület volt generális direktorával készített interjú¹² adott néhány támpontot.

A Maros megyei kántortanítók életének egyes mozzanataira, megélhetési körülményeire, a munkahelyváltás okaira, a háború okozta veszteségekre, az egészségügyi állapotokra a várhegyi Aranykönyvbe bejegyzett négy, valamint az udvarfalvi Aranykönyvbe bejegyzett szintén négy, rövid kántortanítói önéletírás adhat magyarázatot.

Az eddig hét (három református és négy római katolikus) erdélyi kántorral készített életpálya-interjú tovább árnyalhatja, illetve illusztrálhatja a 20. században végbement változásokat. A Magyarosi Sándor¹³, Kristóf István és Dézsi Ferenc Maros megyében tevékenykedő református kántorok, valamint András Márton¹⁴ gyergyócsomafalvi, Ferenc Sándor nagykászoni, Nagy Lajos kászonyújfalusi és Ferencz Győző csíkszeredai római katolikus kántorokkal készült interjúk¹⁵ többek között a pályaválasztás motívumaira, a képzés és a pályán maradás lehetőségeire, a megélhetés biztosítására, a társadalmi megítélés és a közösségbe való beágyazódás kérdéseire adhatnak választ. Az életpályák elemzéséhez az elméleti háttérret Keszeg Vilmos a *XX. századi néptanítók élettörténete* c. tanulmányában összegezte abban a tanulmánykötetben, amelyben Ozsváth Imola szerkesztésében fiatal kutatók erdélyi néptanítók élettörténeteit gyűjtötték össze. Keszeg Vilmos itt hívja fel

12 Az interjú villámpostai levelezéssel történt a szerző kérésére 2018. február 2–14. között.

13 Kicsi 2016a. 103–113.

14 Kicsi 2016b. 247–274.

15 Nagy Lajossal Tánzos Vilmos, Ferencz Győzővel Nagy Zsuzsanna, András Mártonnal Bajkó Árpád készített interjút. Magyarosi Sándor kisfülpösi kántortanító lányával, Csernátóni Klárával, Kristóf István sáromberki kántorral, Dézsi Ferenc bonyhai kántorral, valamint András Mártonnal és Ferenczi Sándorral Kicsi Noémi készített interjút 2015 és 2017 között.

a figyelmet arra, hogy az életpálya szimbolikus megkonstruálásában több tényező játszik szerepet. A tényezők egy része az egyéntől függetlenül érvényesül, míg másik része szubjektív természetű. Az elmondott élettörténetekből kirajzolódott fordulópontok, az adaptáció vizsgálata David G. Mandelbaum¹⁶ morfológiai modelljéhez köthető. A sorsesemények fogalmának tisztázásához Tengelyi László meghatározása¹⁷ nyújthat eligazítást.

A szerepfogalom

A szociológiában elterjedt szerepfogalmat George Herbert Mead¹⁸ és Ralph Linton¹⁹ munkái vezették be. Tőlük függetlenül, közel egy évtizeddel korábban Jacob Levy Moreno²⁰ a színházból merítette a szerepelméletet. *Who Shall survive?* című könyve, amelyben először publikálja a *szerep* fogalmát, 1934 tavaszán jelent meg az Egyesült Államokban, G. H. Mead írása 1934 őszén. G. H. Mead a szerepet egy adott helyzetben sajátos célokat követő *szabályszerű viselkedéskomplexumként* határozza meg. Linton szerint meghatározott társadalmi és kulturális struktúrákban zajlik, a társadalomban betöltött pozícióhoz, *státushoz* kötött. A társadalmat funkcionális egységként tételezte, amelyhez az egyén állandó tréning és bizonyos minták segítségével alkalmazkodik. Ebben a megközelítésben az egyes státusokhoz kapcsolódó szerepminta az, ami az egyéni viselkedést stabilan befolyásolja, és a nagyobb rendszerhez, a társadalomhoz köti. Szerinte „a szerep voltaképpen a státusz dinamikus oldala”. Roger Daval, Ralph Linton későbbi kritikusa elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy túlságosan nagy jelentőséget tulajdonít a társadalom normatív szférájának és az alkalmazkodásnak: „A köztem és mások közötti kapcsolatok nemcsak kényszerek, hanem kommunikációk is”.²¹ Úgy véli, az interakciók mindig annak a szélesebb társadalmi szerkezetnek a terminusaiban és kontextusában értelmezhetők, amelyekhez tartoznak, különös tekintettel a normatív erejű csoportelvárásokra. A csoportelvárások az egyén felé szerepelvárásokban fogalmazódnak meg, ezek kényszerítően hatnak az egyénre, mert a nekik megfelelő viselkedést jutalmazza a társadalom, a tőle eltérőt pedig szankcionálja. Szerinte a szerep és a szankció fontos összetevői a társadalmi rend fenntartásának és újratérképezésének. Jürgen Habermas kitágította a szerepfogalom értelmezési kereteit, rávilágítva arra, hogy a szerepelmélet nemcsak a szociológiai rendszert képes megmagyarázni, hanem az „életvilágot” is, amelyben a társadalmi cselekvő

16 Mandelbaum 1973.

17 Tengelyi 1998.

18 Daval 1971. 89–128

19 Linton 1936. 113–132.

20 Moreno 1934.

21 Daval 1936. 113–132.

(az egyén) szempontjából releváns dolgok kommunikatív folyamatokban bonyolódnak le. Más szóval: megvannak a szerepek és kapcsolatok normatív keretei, de azon belül sajátságos megfogalmazások, formák élnek, és ezek dinamikusan változnak.²²

A szerepelmélet nyomán az emberi kapcsolatok egy gazdagabb, de általában rejtett, latens normatív rendszerben, a szerepviszonyokban kapják meg keretüket, és a mindennapokon belül válnak egyedivé, érdekessé és a kutatás számára kérdéssé. A mindennapok vizsgálatának egyik meghatározó kérdésselvetése pedig az, hogy az adott társadalmi-kulturális közegben az egyén számára milyen lehetőségek voltak adottak.²³ Wolfgang Kaschuba értelmezésében a mindennapi élet történetében a társadalom újfajta megközelítése kristályosodott ki, amelyben az alanyok kulturális bonyolult történelmi realitása áll.²⁴ Az Alltagsgeschichte mentalitástörténet képviselői – Alf Lüdtke, Peter Schöttler, Hans Medick, Wolfgang Kaschuba – a centrisztikus látásmódot, mely alapvetően a nagy történelmi jelenségek, változások előidézőjeként a modernizációt, az iparosodást, a bürokratikus intézményt és nemzeti államot nevezné meg, unilaterálisnak titulálták, és szükségszerűnek tartották kitágítani a mindennapi élet történéseivel, alanyainak cselekvési kontextusaival, tapasztalatainak azonosításával.²⁵ Erving Goffman a szerep „javított” jelentését úgy határozta meg, mint az egyének tipikus reakcióját bizonyos helyzetekben.²⁶

„A szerep viselkedési mintákból, jogokból és kötelességekből áll.”²⁷ A szerep szűkebb értelemben úgy határozható meg, mint az adott szituációban szereplő személy előírt viselkedése, reakciós módja. Ez a megfogalmazás egybehangzik azazal a kognitív nézőpontú állítással, miszerint társas viselkedéseinket sémák, forgatókönyvek irányítják, amelyek a tapasztalatok és a kulturális minták révén alakulnak ki. A fogalom általánosabb megközelítése szerint a társadalomban elfoglalt helyzet (státus) által megkövetelt és kulturálisan előírt viselkedés jelenik meg a szerep fogalmában.²⁸

A francia szociológusok, Raymond Boudon²⁹ és François Bourricaud³⁰ kontextualizált individualizmusról beszélnek. Ők elutasítják azt az alaptézist, miszerint az egyén viselkedését minden esetben előírások, minták irányítják, azaz az ember viselkedése racionális. „Az individuum egyes tettei logikusak, mások nem logikusak. Az egyén logikus tetteire funkcionális rendszerben kerül sor, azaz amikor az

22 Habermas 2000. 498–568.

23 Gyáni 1997.

24 Kaschuba 1995. 149–169.

25 Lüdtke 1995. 7.

26 Goffman 1978. 20–246.

27 Andorka 2006. 570.

28 Buda 1987. 417–431.

29 Boudon 1979.

30 Boudo–Bourricaud 1982.

egyének egymással társadalmi szerepüknek megfelelően viselkednek. Az egyén tettei nem logikusak abban az esetben, ha a társadalmi rendszer nem funkcionális: ki-ki esetlegesen, saját elképzelése szerint cselekszik, s így áll kapcsolatban ember-társaival.³¹ Ugyanakkor posztulátumukban azt is kifejtik, hogy az individuum csoport nélkül is „logikus atomként” elemezhető a szociológiában.

A szerep „tisztázottsága”, a státushoz kapcsolódó elvárások tisztázottsága befolyásolja azt, hogy milyen könnyen tanulható meg az adott szerepnek megfelelő viselkedés. A mesterségbeli tudás, azaz a professzionalitás kialakulásában számos tényező játszik szerepet. A pályaszocializáció első szakaszát a képzés előtti élmények jelentik. A második fázis maga a képzés, és a fejlődés harmadik stádiuma a munkába állást követő első időszak.³²

A kognitív pszichológia az interperszonális szerepviszonyok kapcsán „ab ovo” aszimmetrikus kapcsolatokról is beszél, annak függvényében, hogy a részt vevő felek mekkora „hatalommal” rendelkeznek a kapcsolat jellegének befolyásolását illetően.³³ Ezek az aszimmetrikus viszonyok vonatkoznak a szociális pozíciókra, akár főnök-beosztott vagy jelen esetben a lelkész és kántor közötti kapcsolatrendszerre.

Nem utolsósorban érdemes a beszéd antropológiájának dimenzióit is figyelembe venni a társadalmi státus körülhatárolásában, meghatározásában. A geneológiai emlékezés műfajai olyan narratív szituációkat hozhatnak létre, melyben az egyént státusában megerősíthetik, aktualizálhatják, hierarchizálják egy formális kritériumok által szabályozott normarendszerben.³⁴

A kántori státus

A kántori szerepelvárások hivatalos meghatározására két kiindulópontunk lehet: az egyházi kánon vagy statútum, a másik pedig az állami foglalkozások listájában szereplő meghatározás. Mivel a kutatás az erdélyi református kántorokra vonatkozik, jelen esetben ezért az aktuális Erdélyi Református Egyházkerület Statútumát³⁵

31 Keszeg 2008. 11–34.

32 N. Kollár–Szabó 2004. 419–420.

33 Vajda–Kósa 2005. 86.

34 Keszeg 2018. 237.

35 Dr. Tótkés István 1976-ban a *Református Szemle* 2. számában közöl részletes történeti áttekintést az erdélyi református egyház szervezetéről, a kánon változásairól a kezdetektől (1564–1606) a jelenkorig. A szerző itt jegyzi meg, hogy „1948-ban új statútumot alkot a református egyház, de ez végeredményben nem egyéb, mint a két világháború között kidolgozott és soha életbe nem léptetett egyházi kánonkönyvnek több-kevesebb módosítással való elfogadása és alkalmazása”. A zsinat-presbiteri elv szellemében két alappillére van az egyházkormányzásnak: az egyik a presbitérium, a másik a zsinat, más szóval egyik oldalon a gyülekezetek, másik oldalon az országos egyház áll. A lelképásztorok és a doktorok képzé-

vesszük alapul. Ez meghatározza azokat a feltételeket, kötelességeket és elvárásokat, amelyeknek egy református kántornak meg kell felelnie, és amelyekkel rendelkeznie kell.³⁶

A második referenciapont a Romániában hatályban lévő hivatalos foglalkozások jegyzéke, amely a 263 604. sorszám alatt tartja nyilván a *kántorokat*, a vallási specialisták 2636. alcsoportjában. Ebbe a csoportba, ugyanilyen követelménnyel és meghatározással tartozik még az *organista*³⁷ és a *harmonista*³⁸ besorolás is. A foglalkozás gyakorlásához felsőfokú végzettség szükséges, és a következő feladatkört látják el: „a vallási specialisták a szakrális hagyományokat, gyakorlatokat és vallási meggyőződéseket állandósítják. Egyházi szolgálatokat celebrálnak és látnak el, vagy vallási és felekezeti rítusokat adminisztrálnak, lelki és erkölcsi útmutatást adnak, valamint más, a vallás gyakorlásához kapcsolódó funkciókat töltenek be”.³⁹ Egy régebbi foglalkozási jegyzékben még szerepelt az *énekvezér*⁴⁰ besorolás is a 263 608. sorszám alatt (*cântăreș bisericesc*), akárcsak az *egyházi tanító*⁴¹ is (*dascăl*), de ezeket különböző rendeletekkel átcsoportosították egy közép-fokú vagy posztliceális végzettséget igénylő, technikusként megfelelő kategóriába. A különbség például a kántor és az énekvezér között a hivatalos foglalkozási jegyzékben a végzettség.

A nem hivatalos szerepelvárások közé sorolhatjuk mindazokat az egyéni és közösségi befolyásoló tényezőket, amelyek a közfelfogásban elterjedtek. Ezek akár a helyi szokásokra, hagyományokra, a kántorelődök példájára épülhettek, akár szépirodalmi alkotásokból ihletődhettek, vagy akár íratlan szabályokként fogalmazódhattak meg egy-egy szűkebb csoport/gyülekezet életében. Általánosan elfogadott tény volt az az igény, hogy a kántornak legyen szép, átható, erős énekhangja, de sok helyen elvárás volt az is, hogy a kántor lehetőleg férfi legyen. Ezenkívül a régebbi Statútumban⁴² még szerepelt az a paragrafus is, melyben az áll, hogy a kántor „hivatalos szolgálatában köteles teljesíteni a lelkész utasításait, feladatai végzésében buzgóságot és odaadást tanúsítani”. Amint személyes beszélgetésekből, tapasztalatból kiderült, a lelkész utasításai a gyermekére való felvigyázástól a takarításig, ablaktisztításig, kaszálásig, kapálásig, eléggé változatos fel-

sével a teológiai intézet foglalkozik – jegyzi meg a szerző –, viszont a kántorok képzéséről nem esik szó.

36 2006. évi 1. jogszabály a Romániai Református Egyház szervezetéről és kormányzásáról. D. 31–32. §.

37 Online: https://www.rubinian.com/cor_6_ocupatia_detalii.php?id=341308

38 Online: https://www.rubinian.com/cor_6_ocupatia_detalii.php?id=263615

39 Online: https://www.rubinian.com/cor_6_ocupatia_detalii.php?id=263604

40 Online: https://www.rubinian.com/cor_5_ocupatia.php?id=3413

41 Online: https://www.rubinian.com/cor_6_ocupatia_detalii.php?id=341308

42 A Romániai Református Egyház kánonja. A Romániai Református Egyház 1948. évi statútumának módosított és kiegészített kiadása. Kiadja az Erdélyi és Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Kolozsvár. 1999.

adatkörre terjedtek ki. A példamutató magaviselet követelménye nemcsak a hivatali, hanem a magán- és családi életére is vonatkozott.

Maros megye kántorai 1948 után

A terep

Az Erdélyi Református Egyházkerület Marosi Ref. Egyházmegye (az egyházmegyét a továbbiakban rövidítve, mint *eme*) Marosvásárhelyi Fiókleveletárában végzett kutatás során az 1952-től 1990-ig a levéltárba beszolgáltatott, a kántorokra vonatkozó személyi dossziékat,⁴³ iratanyagot vizsgáltuk meg. Egyházszerkezési szempontból jelenleg 5 egyházmegye 58 református egyházközségéről van szó: 18 egyházközség a Görgényi eméhez, 15 a Marosi eméhez, 13 a Küküllői eméhez, 11 a Maros-Mezőségi eméhez, és 1 a Székelyudvarhelyi eméhez tartozik.

Az 58 település, illetve a vizsgált református egyházközségek a következők: Abafája, Alsóbölkény, Csittszentivány, Dedrászéplak, Disznajó, Dózsagyörgy-Ilencfalva, Erdőszentgyörgy, Fintaháza, Geges, Gernyeszeg, Gyergyószentmiklós, Havad, Hármásfalva, Holtmaros, Jedd, Káposztásszentmiklós, Kibéd, Kisgörgény, Kisfűlpös, Kiskend, Koronka, Körtvélyfája, Lőrincfalva, Magyaró, Makfalva, Magyarpéterlaka, Marosbogát, Marosfelfalu, Maroskeresztúr, Marosludas, Marosvásárhely I. – Vártemplom, Marosvásárhely II. – Gecse, Marosvásárhely III. – Alsóváros, Marosvásárhely VIII. – Cserealja, Marosszentanna, Marosszentgyörgy, Marosszentkirály, Marosvécs, Mezőbánd, Mezőbergenye, Mezőbodon, Mezőfele, Mezőmadaras, Mezőpanit, Nagykend, Nagysármás/Kissármás filia, Nyárádandrásfalva, Nyárádmagyarós, Póka, Pókakeresztúr, Radnótfája, Régen I. – Alsóváros, Régen, Sáromberke, Székelyabod, Székelyszentistván, Székelyvaja–Göcs, Szováta, Tancs, Teremiújfalu, Vajdaszentivány.

A vizsgált adatok, módszer

A kántori szerepkör „tisztázása” céljából elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy kik voltak, milyen végzettséggel, felkészültséggel kántorizáltak a református kántorok 1948–1990 között. Milyen lehetőségük volt a kántorképzésre, kántorioklevél-szerzésre? Az egyháznak milyen lehetősége volt a kántorok alkalmazására? Mit tudott nyújtani a kántorainak, milyen szerepet szánt/szánhatott nekik? A Törzskönyvi Lapok (TK.L. rövidítés a következőkben) elemzésével egybekellett a következő információkhoz jutottunk: a kántor személyes adatai (neve, mikor és hol született?), végzettsége, családi állapota, előző munkahelyei, más tevékenysége, irodalmi munkássága stb. A dokumentumokból, jegyzőkönyvekből és püs-

⁴³ A Marosi ref. egyházmegye esperesi hivatalában a 15/2018. iktatószámmal engedélyezett kutatás.

pöki Besorolási határozatokból (a továbbiakban B.H.) az is kiderült, hogy hány helyen, kit tudtak alkalmazni teljes állásban, illetve részmunkaidőben (fél vagy negyed). A kapott információkat táblázatban összesítettük, majd számszerűsítettük. A kántor besorolásánál a püspök által kibocsájtott B.H.-ban szereplő munkaidő mennyiségét, azaz az egész (1/1), fél (1/2) vagy negyed (1/4) munkaidőt vettük figyelembe. Az 1980-as évektől jelenik meg a negyed munkaidő helyett a „fix járandóság”⁴⁴ kifejezés. A munkaidőrendszer a nyugdíj összegének kiszámításakor volt fontos: eszerint a fél munkaidővel alkalmazott kántorok minden ledolgozott év után fél év szolgálati időt kaptak, a negyednél pedig értelemszerűen minden négy év után kaptak egy év szolgálati időt. A tiszteletdíj nem számított bele a munkaidőbe. Ezt a presbitérium, ha meg volt elégedve a kántor munkájával, akár ki is pótolhatta, és segély formájában (humanitárius segélyként) adta át.

Az erdélyi egyházi adminisztrációban nemcsak a református, de a római katolikus és unitárius egyházban is elterjedt volt az egész, fél vagy negyed munkaidős kántor fogalma, ami megközelítőleg a mai értelemben vett 8 órás, teljes körű, 6 vagy 4 órás részmunkaidős foglalkoztatottságnak felelne meg, de mivel ez sem fedné teljesen a valóságot, a továbbiakban maradunk az egyházi dokumentumokban használt kifejezéseknél.

Akinél nem volt besorolási határozat, ott a törzskönyvi lapjáról lehetett következtetni, hogy helyi alapból vagy a hívek támogatásából vagy az állami hatóságoknál nem bejegyzett alkalmazottként kántorizált-e. Az iratokban, jegyzőkönyvekben így is találkozhatunk a *díjlevél szerinti* vagy *szegődményes alkalmazott* besorolással.

A megnevezés, a bejegyzés, hogy *kántor, énekvezér, önkéntes kántor, kórista, helyettes kántor, orgonista énekvezér, kiegészítő kántor, ideiglenes kántor, rendes kántor, kántortanító* nem volt következetes, főként a TK.L-on. Ezeket a lapokat általában a gyülekezetben, a helyi lelkész vagy maga a kántor töltötte ki, a megnevezést szabadon értelmezték, ki-ki úgy nevezte meg magát, ahogy gondolta. A lelkész felterjesztette az esperesi hivatalba a dokumentumot, ahol ellenjegyezték és aláírással hitelesítették azt. A B.H.-k sem voltak mindig következetesek a megnevezést illetően, de legtöbb esetben az *énekvezér* kifejezést használták, és csak egy-két alkalommal a *kántor* megnevezést. Végül azt is vizsgáltuk, hogy mikor állították ki a TK.L.-át, milyen években kapott új kategóriát, munkaidőt, adott-e nyilatkozatot,

44 A hivatalos besorolási iratokon ez a megnevezés szerepel, de a román nyelvből átvett megnevezésekhez hasonlóan, a gyorsan, egyik napról a másikra megváltozott hivatalos nyelv cseréje miatt gyakran „terminus technicus”-okként használták a le nem fordított fogalmakat, amelyek végül rögzültek. Ilyen például a „kultuszdepartament” (vallásügyi államtitkárság) megnevezés is, amit sűrűn emlegettek az egyházi jegyzőkönyvekben minden szinten (az egyházközségtől egészen a püspöki levelekig). A továbbiakban a *fix járandóság* helyett *tiszteletdíj* megnevezést fogjuk használni.

szerepeltek-e a dossziéjában vagy nyilatkozatok, stóláról⁴⁵ és egyéb juttatásokról szóló nyilatkozatok, valamint olyan egyéb információk, mint például, hogy az illető *tiszteletes asszony* vagy *nyugdíjas kántortanító*, mikor szerezte meg kántori oklevelét, stb. Önkéntes kántoroknál ilyen megjegyzéseket is találtunk: „*az egyház nem fizet a kántoriáért semmit*”.

Kapott eredmények: a számszerű adatok

Besorolás szerint

Az öt egyházmegye 58 református egyházközségében összesen 86 kántor adatait vizsgáltuk, a levéltári anyag kántorokra vonatkozó teljes dokumentációmennyiségét. Két nagy kategóriát határoztunk meg: 1. az első a teljes szerepkörű, 1/1 munkaidős kántor püspöki jóváhagyással, 2. a 1/4, 1/2, 3/4, tiszteletdíj, és a semmilyen kategóriába be nem sorolt kántorok. Az első kategóriába azok kerültek, akik az 1948–1990-es időszak során úgy kezdték, vagy egyáltalán eljutottak az egész munkaidős besorolásig. A második kategóriát viszont azért is kellett egy csoportban tárgyalni, mert a különböző besorolások ugyanazon személynél több variánsban is megjelentek. Tehát xy kántor egy adott időintervallumban 1/2 munkaidővel, majd később 1/4-del volt alkalmazva. Majd egy kis idő elteltével már csak tiszteletdíjjal jelent meg. A 86 kántorból 12 „egész normás” volt, 74 pedig fél, negyed stb. „normával” működött ebben az időszakban. Ezek a számok tulajdonképpen hipotetikus adatokat tükröznek a lineáris idő függvényében, hiszen ha figyelembe vesszük a nyugdíjas kántortanítók tevékenységének hátralevő aktív idejét, az 1960–1970-es években jelenlétük szinte teljesen meg is szűnt, viszont teljes munkaidős kántor egy sem volt közöttük, azok adatait nem befolyásolja.

Egész munkaidős kántorok⁴⁶ a következő református egyházközségekben voltak: Disznajó, Körtevényfája, Marosbogát, Marosludas, Marosvásárhely I, II, III, VIII., Mezőbergenye, Mezőmadaras, Póka és Vajdaszentivány.

Végzettség

Az iskolai végzettség tekintetében öt különböző kategóriát tudtunk meghatározni: legfeljebb 8 osztály (amelyben van 4, 5, 6, 7 és 8 elemi osztályt végzett személy), középiskola (felsős, 11, 12 osztály, kollégista, érettségivel rendelkező), tanítókép-

45 „Erdélyben a stóla egy kedvesség, néhol szokássá vált figyelmesség a lelkipásztor és kántor (néha még a harangozó) felé, egy-egy alkalmi szolgálat után. Ez lehetett akár önkéntes pénzbeli adomány vagy tárgyajándék (esketésnél fél liter pálinka és tészta, temetésnél kalács, kenyér stb.). Ez is vidékenként változott.” (az Ötvös Józseffel készített interjúból)

46 A fél vagy negyed munkaidős kategória egyházközségeit itt külön nem soroltuk fel, azok megtalálhatóak a táblázatban.

zót végzett, felsőfokú oklevéllel rendelkező és meg nem jelölt, ismeretlen végzettség. A következő eredményeket kaptuk

1. Legfeljebb 8 elemi: 27 személy
2. Középiskola: 15
3. Tanítóképző: 20
4. Felsőfokú: 9
5. Ismeretlen: 15

A 20, tanítóképzőt végzett kántor közül 5 személy Székelyudvarhelyen, 10 személy Nagyenyeden, 2 személy Szászrégenben, 1 személy állami tanítóképzőben (ismeretlen hely), 1 személy Debrecenben, 1 személy pedig a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban szerezte meg tanítói és kántori oklevelét.

A főiskolát végzettek, összesen 9-en, a következő tanulmányokat folytatták: 2 személy zeneakadémiát, 3 kereskedelmi és gazdasági főiskolát, 1 teológiát, 1 matematikát, 1 bölcsészetet tanult, 1 személy pedig hitoktatói főiskolát végzett.

A 15 meg nem jelölt végzettségű közül, összevetve a többi dokumentumával, azt a következtetést vonhattuk le, hogy 7-en lelkészfeleségek vagy más néven *tiszteletes asszonyok*, 8-an pedig földműves gazdálkodók voltak, akiknek legfeljebb egyházmegyei kántorképesítő vizsgájuk volt. Ha a tiszteletes asszonyok végzettségét továbbra is ismeretlen tényezőként kezeljük, és a gazdálkodókat a legfeljebb 8 osztályos kategóriába soroljuk, akkor az összkántorok 47%-át 8 elemi végzett „parasztkántornak”⁴⁷ nevezhetjük. Az idő függvényében itt is az eredmények csupán elméletiek, mert a tanítóképzőt végzettek közé beletartoznak azok a kántortanítók is, akik az 1960–70-es évekre már nem kántorizáltak, és így csupán 4 tanítóképzős marad az 1980-as évekre.

Társadalmi státusz

Az 1948 után tevékenykedő kántorok társadalmi státusza tekintetében a vizsgált anyag és a kapott eredmények tükrében négy kántortípust határozhattunk meg: 1. nyugdíjas kántortanító (16 személy), 2. tiszteletes asszony (22), 3. legfeljebb 8 osztállyal rendelkező gazdálkodó (33), 4. egyéb (15).

A nyugdíjas kántortanítók

A 16 kántortanító közül 12 személynek (75%-nak) csak TK.L.-ja van, besorolási határozata nincs, tehát semmilyen hivatalos normába vagy kategóriába nem so-

47 A kifejezést Tánzos Vilmos használta a „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban c. tanulmányban (Erdélyi Múzeum LVII. 1995. 3–4.), de megtaláljuk Barna Gábor: Parasztkántor-, kántor-népénekek. A dél-alföldi Mezey kántorok példáján (Létünk 1998. 3–4. 167–176.) c. tanulmányában is.

rolható. Dokumentációjuk hiányos, legfeljebb megjegyzéseket találunk, hogy szolgálata fejében milyen honoráriumot, illetve fizetséget élvezhetett⁴⁸.

Végzettségüket tekintve az össz 16 létszámból 9 személy Nagyenyeden, 2 lévita kántortanító Kolozsváron, 2 személy Marosvásárhelyen, 1 Debrecenben és 1 személy pedig Medgyesen, a „Ferenc-rendi bölcsészfakultás”-on végzett. A számok tükrében tehát a vizsgált Marosi egyházmegyében 1948 után még tevékenykedő kántortanítók több mint fele (54%) a Nagyenyedi Református Kollégiumban szerezte meg tanítói és kántori oklevelét.

Kántortanítók a következő településeken működtek: Erdőszentgyörgy, Kibéd, Makfalva, Marosvásárhely I., Marosvásárhely III., Mezőbánd, Mezőmadaras, Mezőpanit, Nyáradandrásfalva, Nyáradmagyarós, Póka, Radnótfája, Régen, Szováta.

A tiszteletes asszonyok

A tiszteletes asszonyok száma a vizsgált összkántorok 26%-át teszi ki. A 22 lelkészfeleség közül 8-an teljes munkaidős kántorként/énekvezérként voltak alkalmazva. A legtöbb teljes körű foglalkoztatott 1948–1990 között a tiszteletes asszonyok között volt.

Végzettség szempontjából a tiszteletes asszonyok közül 1 személy elemi iskolát (4,5%), 2 személy középiskolát (9%), 4 személy főiskolát (18%), 7 személy tanítóképzőt (32%), és 8 személy ismeretlen/megjelöletlen (36,5%) iskolát végzett.

A 7 tanítóképzőt végzett személy közül 1 személy ismeretlen állami tanítóképzőben, 1 személy Nagyenyeden, 1 személy Szászrégenben, 3 személy pedig Székelyudvarhelyen végezte el a képzőt.

A 4 főiskolát végzett személy közül 1 hitoktatói, 1 zeneakadémiai és 2 kereskedelmi felsőfokú végzettséggel rendelkezett.

„Parasztkántorok”

A falusi gazdálkodó énekvezérek az összkántorok 37%-át teszik ki a teljes időintervallumban, míg az 1980-as évekre már a 47%-át képezték, tehát a legnagyobb létszámú csoport a társadalmi státuszt illetően. Végzettségük legfeljebb 8 elemi osztály. A 33 személy közül összesen 7 személynek (tehát a gazdálkodó énekvezérek 21%-ának) van bejegyezve a megyei kántorvizsgálója időpontja, vagy szerepel valamilyen dokumentált bizonyíték az egyházmegyei kántori vizsga meglétéről.

A besorolást illetően a gazdálkodó énekvezérek munkaideje a következőképpen rajzolódott ki: 4 személy fél munkaidős alkalmazott; 8 személy negyed munkaidős; 3 személy tiszteletdíjjal; 15 személy meg nem határozott, amelyből 3 önkéntes kántor (Geges, Havad, Hármasfalu), és 2 személy kórista; 1 személy fél, negyed és tiszteletdíjjal is besorolt (Sáromberke); 1 személy fél és negyed munka-

⁴⁸ Ilyen megjegyzés például a 17. tétel a táblázatból, mely szerint a kántor fizetése: „lakás, szántó, rét, a hívek önkéntes adománya”.

idős is volt (Mezőbodon); végül 1 személy teljes munkaidős kántorként való alkalmazását kérvényezte⁴⁹ a presbitérium (Póka), 30 évi szolgálata elismeréseképpen a rendszerváltást követően, 71 évesen (besorolási határozata hiányzott).

Egyéb kántorok

Az egyéb kategóriába kerültek azok a személyek, akik a fenti kategóriák egyikébe sem voltak besorolhatóak, az összkántorok 17%-a. Közép- vagy felsőfokú végzettséggel, különböző besorolással rendelkeztek.

A 15 személyből 13-an középiskolát és 2-en egyetemet végeztek. A középiskolát végzettek közül 4-en speciálisabb oktatásban részesültek: 1 személy diakoniszszaképzőbe járt, 1 személy zenei középiskolát, 1 személy tanítóképzőt végzett, 1 személy egy budapesti leánygimnáziumban tanult. A 2 egyetemet végzett közül 1 személy matematika szakon járt, 1 személy pedig zenekonzervatóriumot végzett.

Besorolásuk szerint az egyéb kategóriás 15 kántor közül 1/1 munkaidős 4 személy, (akik közül 2 személy egy adott ideig fél munkaidős is volt); $\frac{3}{4}$ munkaidős 2 személy, $\frac{1}{2}$ munkaidős 4 személy (akiből 2 személy negyed munkaidős is volt); $\frac{1}{4}$ munkaidős 1 személy; tiszteletdíjjal 1 személy; és ismeretlen, be nem sorolt munkaidővel 3 személy volt nyilvántartva.

A teljes munkaidős kántorok közül mind a 4 személy Marosvásárhely már említett négy egyházközségében volt alkalmazva. (Marosvásárhely I, II, III, VIII.)

A számszerű adatok összevetése az interjúkkal, egyéb forrásokkal

A kántortanítók

Az 1948-as tanügyi reform az amúgy is rosszul fizetett kántortanítókat választás elé állította: aki az állami tanítóságot választotta, annak semmilyen kapcsolata nem lehetett az egyházzal. Az önéletrázásokból, valamint a levéltári törzskönyvi lapokból is arra következtethetünk, hogy 1948-ig is nagyon gyakran váltogatták munkahelyüket, mert az állandó jövedelmet csak kevés gyülekezet tudta biztosítani. A háború kitörése, a háború utáni állapot sok keserűséget és lemondást követelt. Szövérfy Károly várhegyi kántortanító beszámol arról, hogy Székelykassadon, ahonnan elkényszerült, évszázadok óta kétévenként váltogatják egymást a tanítók, ehhez a gyülekezet már hozzászokott. A háború után romba dőlt és porrá égett házaikba tértek vissza a lakosok. Betegségeket és járványokat kellett átvészelnük, nem beszélve a morális, anyagi, szellemi és lelki krízisről, amit Erdély elvesztése okozott: „Románia megkapta árulása bérét, újból uralma alá jutottunk. Ez pedig azt jelenti, hogy nincs fizetés!”

⁴⁹ Pókai református lelkészi hivatal, 1993. nov. 25./313. iktatószámú jegyzőkönyvi kivonat. A Marosi Református Egyházmege Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület Marosvásárhelyi Fióklevéltárában. Személyi iratgyűjtők.

Técsy Sándor marosvásárhelyi kántortanító várhegyi kántorsága alatt megírt rövid önéletrajza is azt támasztja alá, hogy a munkahelyváltás szinte kizárólag az anyagi szükségletek miatt történt. Técsy a vártemplomi református egyházközség kántora volt 1951-ig, haláláig, miután a Marosvásárhelyi Református Kollégiumot – ahol tanítóként is dolgozott – államosították. Az egyházmegyei zenei bizottság tagjaként kántorokat készített fel és vizsgáztatott. A vártemplomi református egyházközség temetési anyakönyve szerint három pap temette 1951-ben.

A legváltozatosabb szerepkörben a magyarországi születésű Pongrácz József (szül. 1892. ápr. 4., Kercaszomor, Vas megye) dolgozott, aki orgonista kántorként kezdte pályafutását Zabolán, majd a házitanítóságtól kezdve a lévita lelkésziségen és hangyaszövetkezeti tisztviselőségen át a lévita kántorságig összesen 15 helyen is megfordult. Tanulmányait szintén a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanítóképző intézetében végezte, amit kitűnő eredménnyel 1913. ápr. 19-én zárt, majd a kolozsvári teológián lévita lelkészképesítő vizsgát tett 1925-ben jeles eredménnyel. Marosvásárhelyen az alsóvárosi református egyházközségben még 1967-ben kántorokat készített fel az egyházmegyei kántorvizsgára, és vizsgáztatott a zenei bizottságban.

1948 után a Maros megyei református egyházközségek főként azoknak a kántortanítóknak a segítségére alapozhattak, akik a nagyenyedi, székelyudvarhelyi tanítóképzőben szereztek kántori oklevelüket. Nyugdíj előtt állva már nem változtattak addigi egyházhoz való viszonyulásukon: az állami tanítóságot választva vagy már nyugdíjasan tovább szolgáltak csekély honoráriumért, most már csak kántorként, az egyháznál. Az egyházmegyei zenei bizottságok tagjaként (Técsy Sándor, Pongrácz József) vagy helyben, a gyülekezetekben, olyan felkészítőket szerveztek, ahol rövid kiképzés után az arra vállalkozó falusi gazdálkodók egyházmegyei kántorképesítő vizsgát tehettek. Az Erdélyi Református Egyházkerület 1948 után is a teológiai fakultás keretén belül csak a lelkészek és a doktorok képzésére vállalkozott, a nagyobb református kollégiumok, tanítóképző intézetek államosításával viszont a kántorképzés intézményes keretei megszűntek. A kisebb gyülekezetek anyagi keretei is csupán arra adtak lehetőséget, hogy egy lelkészt el-tartsanak, legfeljebb egy-egy negyed munkaidős vagy tiszteletdíjjal honorált tehetségesebb énekvezér szolgálatára tarthattak igényt.

A kántortanítók magánúton próbálták segíteni a fiatal, tehetségesebb gazdálkodókat a gyülekezetekben. Erre példa Técsy Sándor vártemplomi kántortanító levelezése Kristóf István sáromberki gazdálkodó ifjú kántorjelölttel 1950-ből, amelyben nagyon személyes és bizalmas hangvételben próbálta tanítani a magát zenei felkészültség szempontjából nem sokra tartó fiatalembert.

A három Maros megyei kántorral készített interjúból a pályaválasztás kapcsán a zenei tehetség, személyes adottság mellett a helyi lelkész befolyása volt a legmeghatározóbb. A református tanító-kántor képző megszűnte után a helyi kántortanító volt az, aki a felkészítést, az utánpótlás kinevelését vállalta.

„Parasztkántorok”

A kánon, az egyházi rendszabályzat háromtípusú kántor alkalmazását tartja lehetségesnek: az egyházkerületi vagy egyházmegyei vizsgával rendelkező kántorét, valamint az oklevéllel nem rendelkező, ideiglenes kántorét. Az 1948–1990 közötti időszakban az öt egyházmegyében a 86 kántor közül alig 14 teljes körű foglalkoztatott volt, akik a feladatkörüknek megfelelően nemcsak a vasárnapi istentiszteleteken elhangzó énekek korából való kísérésére vállalkoztak, hanem munkakörük kiterjedt az irodai szolgálatra, továbbá a vallásórás gyerekek zenei képzésére, hitoktatásra és egyéb szolgálatokra is. Az egyházi énekkar, zenei áhítatok szervezése, a hangszerek ápolása, a továbbképzéseken való részvétel megvalósulása ilyen körülmények között nehezen elképzelhető, noha mindezt a szabályzat előírja számukra.

Képzettség szempontjából Marosszék kántorai zömében legfeljebb 8 elemi osztállyal rendelkeztek. Az 1980-as években a kántorok 47%-a úgynevezett „parasztkántor”, 24%-a pedig ismeretlen végzettséggel rendelkezett. Kérdés, hogy a „gyors-talpaló” egyházmegyei képzések vagy esetenként a magánúton való felkészítések elegendők voltak-e a szerep elsajátítására. Ezeknek az adatoknak a tükrében a szereppel való azonosulás nagyon változatos és tág kereteket engedett meg a hivatalosan előírtakhoz képest. A szerep „tisztázottsága” az elvárások rendjén sem jól körülhatárolt, mert egyes egyházközségek a kis lélekszám miatt sem tartottak igényt teljes körű foglalkoztatott kántor szolgálatára. Az anyagi szükséglet fedezete nélkül a tiszteletdíjjal dolgozó énekvezérek is legfeljebb az önkéntes kategóriába sorolhatók. A kántori szerep a liturgiában tölti be valójában igazi funkcióját, az egyházzene az istentiszteleteknek szerves része, ez ad értelmet a szerepkörnek, bibliai rendeltetésének. Ezért ellentmondásos az adminisztratív tevékenységhez és az anyagi feltételekhez is kötött „negyed” vagy „fél norma”, mert adott esetben az önkéntes parasztkántor is ugyanolyan funkciót töltött be az istentiszteletek keretében, mint egy teljes körű foglalkoztatott. Az 1960–1970-es években végbement iparosítással a falusi mezőgazdászok életmódváltásra kényszerültek. Akik felmondtak a gazdálkodással, vagy csak éppen háztáji gazdálkodással foglalkoztak, Marosvásárhelyre, Dicsőszentmártonba, Marosludasra ingáztak a környékbeli falvakból. A „parasztkántorok” közül is sokan bent dolgoztak a városban, hétközben ingáztak, vasárnap pedig a falusi gyülekezetben szolgáltak.

Kristóf István sáromberki kántor nem tartozott az ingázók közé. 1951-ben lett alkalmazott kántor a sáromberki református egyházközségben, eleinte mint ideiglenes kántor, 1961-től fél munkaidős, 1965-től negyed munkaidős, 1979-től pedig csupán mint tiszteletdíjjal honorált kántor volt. A kántorságot másodállásként végezte, mert főállásban mint postai kézbesítő alkalmazott kapott munkát a faluban. A család mindig gazdálkodott, édesapja okleveles fajbikákat tenyésztett, és ezt a hagyományt ő sem szakította meg. Amíg bírta fizikailag, egészségileg, végig gazdálkodott, hogy biztosítsa családjá számára a megélhetést.

Kristóf István, a hét elemi osztályt végzett sáromberki kántor „kiválasztása” is a helyi lelkészhez köthető. Felmenői tudtak játszani valamilyen hangszeren, édesanyja kotta nélkül is játszotta az egyházi énekeket, gyakran kántorizált is. A „kiválasztása” akkor történt, amikor 1948-ban a kántortanítót elbocsátották, illetve a tanítói pályát választotta, és a gyülekezet kántor nélkül maradt. A sáromberki lelkész „szemelte ki”, és küldte kántori tanfolyamra. *„Egyrészt édesanyámnak s minden testvéreinek jó zenehallása volt. Nagyapám presbiter volt, s azt mondta édesanyámnak, mert látta édesanyám, hogy nem akarok, félttem, hogy nem tudom megtanulni. [A pap] Azt mondta [édesanyámnak]: – Ilus, én ebből a familiából akarok kántort! Na, aztán nem volt nyugtom. Nagyapám erősen akarta, hogy menjek. És csak reábeszéltek. 14-en jelentkeztünk, augusztus elseje volt, s egy héten háromszor kellett menni. Reggel hét órától egy óráig tartott a kántortanfolyam. Ugye, sokan voltunk, nem csak egy személyt tanított.”* A vártemplomi Técsy Sándor kántortanító készítette fel az egyházmegyei vizsgára, és sikeresen le is vizsgázott 1951-ben.

Kristóf István a vele készített interjú végén szomorúan állapította meg, hogy az új lelkész, mikor egy temetés során kint jártak a temetőben, és meglátta az elkészített sírkövére neve után felírt „református kántor” feliratot, azt kérdezte tőle: *„Miórt írták oda? Maga kántor?”* 63 évi kántori szolgálata után, bevallása szerint, ennél rosszabbul nem érhetne semmi. A faluban sem volt *kántor úr*, időnként a lelkész felesége szólította annak, mindenkinek csak *Pista bácsi* volt.

Dézsai Ferenc bonyhai kántor is másodállásban kántorizált, főállásban viszont Dicsőszentmártonban a bútorgyárban dolgozott munkásként 44 évet nyugdíjazásáig. Otthon szintén gazdálkodott, állatokat tartott. A kántori fizetésért inkább felesége méltatlankodott, mert a hívektől ő gyűjtötte össze a férjének szánt adományokat. Legtöbbször kínos magyarázkodással utasították vissza, ha nem volt pénz a háznál. Dézsi Piroska, a kántor felesége is jelen volt az interjú készítésekor, ezért ő vette át a szót, mikor a fizetésről kérdeztem. Elmondása szerint a férje restellte, méltatlannak találta, hogy neki kell összeszednie a hívektől a fizetését, de akkor is kántorkodott volna, ha nem fizetik meg, mert szerette az egyházi énekeket, szeretett „muzsikálni”. Dézsi Ferenc kérdésekre, hogy hogyan szólítják őt a faluban, elismerik-e mint kántort, kacagva jegyezte meg: *„– Neeem. Nem is vártam soha. [...] Mindenkiel szerusz vótam. Nem. A tiszteletes úr mondta, ő mondta: kántor úr. Nem kell nekem olyan nagy tisztelet.”*

„Papnék”

A kántorok egy másik típusát a lelkészfeleségek jelentik. Jó esetben volt tanítói és kántori oklevelük, de legtöbb esetben nem. A 22 tiszteletes asszony közül 7 személynek volt tanítói, pedagógusi oklevele kántorvizsgával együtt, egy személynek zeneakadémiája, míg a többiek utólag, a férjük mellett tanulták meg, illetve tették le az egyházmegyei, egy esetben egyházkerületi kántorvizsgát. Legnagyobb ré-

szűknek (36%-nak) nem ismerjük végzettségét, így csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Amint az Ötvös József volt esperessel készített interjúból is kiderült, a lelkészfeleségek férjük munkahelyének okán sem kaptak állami munkahelyet, vagy egyszerűen elbocsátották őket, így a gyülekezet lelki, zenei, hitéleti és diakóniai munkájában próbáltak segítséget nyújtani. A lelkészek szolgálati helye is gyakran változhatott, ezért a család összetartása is a tiszteletes asszonyokon múlt. A kisebb településeken nem lehetett olyan állami munkahelyet sem találni, amely végzettségüknek is megfelelt volna. Amint az iratokból kiderül, a lelkészfeleségek alkalmazásának procedúrája valamivel gyorsabban haladt, kevesebb időbe telt a presbitériumi gyűlés összehívása, az alkalmazás elfogadtatása, a jegyzőkönyvek megírása stb., mint más esetekben. Ellenben, akárcsak a lelkész férjük, a gyülekezet állandó rendelkezésére álltak, éjjel-nappal elérhetőek voltak, a lelkész hiányában a híveket fogadták. Általában a helyi gyülekezet Nőszövetségének elnöki tisztességét töltötték be, a diakóniai tevékenység megszervezése is rájuk hárult.

Egyéb kántorok

Az egyéb kántorok kategóriában olyan egyházközei – inkább városi – személyek szerepeltek, akik középiskolai vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, általában a lelkésznek rokonai (gyerek, sógornő, testvér) vagy buzgó templomba járó gyülekezeti tagok voltak, akik kellő tehetséggel elsajátították a koráljátékokat, ismerték az egyházi énekeket. A marosvásárhelyi cserealji gyülekezetben például az 1980-as évek végén a lelkész zeneiskolát végzett lánya kántorizált, a kereszturni gyülekezetben pedig a lelkész fia vállalta a tisztséget, aki reál középiskolát végzett ugyan, de ismerte a kottát.

A jegyzőkönyvek, nyilatkozatok arról is tanúskodnak, hogy az egyház milyen nehezen tudott alkalmazni egyéb munkatársat, hiszen állami támogatást csak a lelkészek kaptak, a többiek helyi alapból voltak kénytelenek fizetni. A törzskönyvi lapok kitöltése, az egyházi alkalmazottak hivatalos tisztázása az állam felé az 1960-as évek után kezdődött el, amikor több jegyzőkönyv is hivatkozik ilyen felszólító esperesi körlevélre⁵⁰. A nyilatkozatok többsége is az 1960-as évek körül kezdődött el, amikor minden egyházi alkalmazottnak nyilatkoznia kellett arról, hogy egyháztól nem kap olyan juttatásokat, mint stólaris jövedelem, szolgálati lakás vagy egyéb illetmény. A kántorok egyedüli jövedelme a hivatalosan bejelentett, állam által jóváhagyott besorolás utáni fizetése lehetett. Egyházi tulajdonban lévő földek, erdők, iskolák ekkor már nem voltak, és az egyházi alkalmazottak csupán az állam által engedélyezett bérre voltak jogosultak.

⁵⁰ 503/1970. sz. esperesi körlevél.

Összegzés

A keresztyén paradigmában a „zsinat-presbiteri rend” szerint az egyházi alkalmazottaknak nincsenek „jogaik”, mert ennek a kifejezésnek nincs bibliai gyökere. A rend nem ismeri a jogokat, „hanem csak az Úr Krisztus iránti engedelmességben gyakorolt, és pedig hűségesen gyakorolt kötelességeket, szolgálatokat”.⁵¹ Az állam irányába érvényesített munkügyi és hivatalos világi jogok, valamint a belső engedményekből adódó diszkrepancia a kántori szerepkör „tisztázatlan” állapotához is vezetett. Az állami, hivatalos foglalkozások jegyzéke felsőfokú végzettséget követel a kántoroktól, énekvezérektől, illetve abban az időszakban legalább középfokú végzettséget, az egyházi törvények szerint viszont többféle kategória is megengedett.

A levéltári kutatás annyiban nyújt támpontot a kántori élettörténetek bemutatásához, hogy bizonyos kategóriák jól körülhatárolhatóak, a kántori szerepkört mint státust, rendszerjellegéből kifolyólag, további bontásban elemezhetjük.

Az 1948 után bekövetkezett változás nagy veszteségeket okozott a református egyházban az iskolák államosítása, az intézményes kántorképzés megszűnte révén. A kántortanítók nem teljes körű foglalkoztatottságával a lelkészek elveszítették legfőbb munkatársaikat, támogatóikat, akik nemcsak a templom falai között, de az iskolákon keresztül más fórumokon is képviselni tudták az egyház ügyét.

A nyugdíjas, de még aktív kántortanítók létszáma az 1980-as évek elejére nagyon megcsappant. Ők még vállalták az egyházi kórus vezetését, a kottaolvasás tanítását, de erre a nyolc elemi végzett, egyházmegyei kántorvizsgával rendelkező kántorok már nem vállalkoztak. Legtöbb falusi vagy városi gyülekezetben ez időszak után is működött egyházi kórus, amelyet szerencsés esetben ugyan képzett, de nem egyházi alkalmazott zenetanár vezetett általában. A „parasztkántorok” pár hónapos kántortanfolyama csupán arra volt elég, hogy a korálleteket kottaolvasással le tudják játszani. A hangszer nélküli, kottából való éneklésre, szolfézs-összhangzattanra, a hangképzés alapvető elemeire, a karvezetés fortélyainak elsajátítására és mindezek begyakorlására ez az idő már nem volt elegendő. A módszertani és pedagógiai ismeretek, valamint a hittani ismeretek hiányában nem is vállalkoztak sem vallásórák tartására, sem karvezetésre. Ha vállalták volna is, a lelkész nem bízta volna rájuk ezt a feladatot. A zenei tehetséggel rendelkező lelkészek ők maguk vállalták a karvezetést (mint például Bonyhán), az énektanítást. Tapasztalataim szerint az elvárt és elvégzendő feladatokat illetően hallgatólagos megegyezés alakult ki lelkész és kántor között. Ez a munkamegosztás személyfüggő, flexibilis, de ugyanakkor nagyon törekeny volt. Több gyülekezetben egy-egy falusi kántor „kiválasztása” eskü nélküli, élethosszig tartó tisztség volt. Ez csak akkor kezdett probléma lenni, mikor már képzett kántor is kerülhetett volna alkalmazásra, de tiszteletből, sajnálatból nem tanácsolták el az „öreg” kántort. De

⁵¹ Tőkés 1976a. 3.

akadt olyan gyülekezet is, ahol az újonnan odakerült lelkész a feleségét vagy más szakképzett személyt szeretett volna alkalmaztatni. Ilyenkor megköszönték a kántor addigi tevékenységét, és az vagy beletörődve elfogadta a helyzetet, vagy orrolva, a lelkész ottléte alatt nem járva templomba, a gyülekezetet megosztva, szidta az új papot. A számszerű adatokból is kitűnik, hogy a parasztkántorok jelenléte felülmúlja a más jellegű kántortípusok létszámát, de alkalmazás szempontjából a tiszteletes asszonyok részesültek előnyben.

Lelkész férj és kántor feleség között a párkapcsolat minősége, értékrendje határozta meg nemcsak az egyházi zene minőségét, de a gyülekezeti élet minden területét. Ebben az esetben a család és a házasság védelme került előtérbe a kántor feladatköre és bérezése során, figyelembe véve a gyülekezet anyagi, szellemi és kulturális tőkáját.

Egy-egy „parasztkántor” munkája a kisebb egyházközségekben nem volt többre értékelve a harangozó munkájánál. Az iratgyűjtők anyagai, a bértáblák és a presbiteri jegyzőkönyvek igazolják, hogy a kántor javadalmazása megegyezett a harangozóéval. Erre példa a Dézsi Ferenc bonyhai kántor feleségének megjegyzése is: *„Vannak irigyek is, tanárnő, itt, nálunk, az a baj! Há, még a harangozó is azt mondta, hogy ő többet érdemel, mind Feri, mivel ő csak odaül, és nyomogatja a gombokat. Há, az úgy van?! Na, mondja meg! Az úgy van, hogy csak nyomjuk a gombokat? Há, ahhoz kell tudás! (A kántor, a férje hozzáteszi:) Azért én sokat kellett tanuljak!”*

Az egymáshoz viszonyítás, a szomszéd falu vagy egy-egy nagyobb gyülekezet kántorának fizetése meghatározta a környék kántorainak fizetését is. Egy-egy jól fizető gyülekezet, mint például Héderfája, a többit is „húzta” magával, akár versengés is kialakulhatott, hogy az egyik falu megengedi magának a nagyobb kántori fizetést, míg a másik alulmarad.

Annak ellenére, hogy nem voltak megelégedve a jövedelemmel, az elismeréssel, a hét-nyolc osztállyal rendelkező kántoroknak a vállalt szolgálat mégiscsak egy lehetőséget jelentett a falu átlagközösségből való kiemelkedéshez, értelmet adott az ünnepnapoknak, fontosnak és hasznosnak érezhették magukat az olyan különleges alkalmakon, mint a keresztelés, az esketés, a temetés. Zenei tehetségüket, rátermettségüket a lehetőségekhez mérten kamatoztatni, érvényesíteni tudták. A lelkész mellett a még hagyományos, templomba járó gyülekezetben a falu első emberei közé tartoztak, térbelileg is meghatározott helyük és szerepük volt a közösségi életben.

Ötvös József nyugdíjas lelképásztor, volt esperes, generális direktor szerint ezek a kántortanfolyamok sokat rontottak az erdélyi templomi éneklésen. *„Az egyházmegyei kántorképzés egy szükségmegoldás volt, hiszen egyre több gyülekezetben kiöregedtek a kántorok, és a falusi fiatalok abban az időben nem tanultak meg orgonán játszani. Már az én nemzedékemben is a könnyűzene lett a divatos, és gitározni tanultak a fiatalok, mert az sokkal könnyebb volt.”*

A legtöbb gyülekezetben a vasárnapi istentiszteleteken a református énekeskönyv csupán néhány énekét énekelték, általában azokat, amelyeket a kántor ismert és tudott játszani, illetve a sátoros ünnepek énekeit, valamint a bűnbánati hetek alkalmával két-károm bűnbánati éneket. A temetéseken a dicséreték közül szintén két-három ének volt ismertebb, a hagyományos, erre a célra szánt, saját dallammal rendelkező énekek közül szinte egyet sem énekelték. (Kivétel a *Seregeknek szent Istene!*... kezdetű, 202-es ének) A konfirmáció alkalmával a fiataloktól sokszor csak az énekek szövegeit kérdezték, a dallamát nem követelték a lelkészek. Az ifjúsági bibliaórákon viszont már a gitárkísérettel előadott, könnyű műfajú, kegyes szövegű slágerek váltak széles körben elfogadottá, elterjedtté és ismertté. Ezeket az ifjúsági énekeket az idősebb kántorok nem ismerték, nem énekelték. De van rá példa, hogy még a fiatalabb, képzett kántorok – már az 1990-es változások után – is ódzkodtak, nem énekelték, nem is akarták énekelni tudatosan ezeket a slágereket (példa rá a Marosvásárhely V. felsővárosi református egyházközség kántorának személyes bevallása az 1990-es évek derekán)⁵².

A kántoroknak szakmai fórumok hiányában nem volt lehetőségük sem továbbképzésre, sem érdekképviselőre. A Ralph Linton-i *státus*fogalom-értelmezésben a kántorság, mint funkcionális egység, az új, 1948 utáni kialakult helyzetben gyenge szerepmintákhoz juthatott. A legtöbb gyülekezetben a tanítói tisztség a kántorsággal együtt járó szerep volt, és csak kivételesen, egy-egy nagyobb városi gyülekezetnek volt önálló, tanítói tisztséget nem vállaló kántora. Ilyen esetekben karmester, orgonista, zeneoktató, netalán zeneszerző kántorokról beszélhetünk. Pap Ferenc tanulmányában utalt arra, hogy a kántorság nem egy 20. századi kitalált feladatkör, hanem az egyház tanítójának tisztségébe tartozott és tartozik.⁵³ Mikor a tanítóságtól különválasztották, pontosan azoktól a szerepmintáktól fosztották meg, melyek lényegét adták volna a tisztségnek. Mindezek mellett az egyházzene nem függeléke, díszítőeleme, dekorációja az istentiszteleteknek, hanem szerves része. Ez a felfogás fokozatosan és folyamatosan épült le ebben az időszakban; a szó legnemesebb értelemben vett szolgatársból harmad-, negyedrangú beosztott lett – mondja Pap Ferenc. A fentebbi kimutatások alapján úgy is mondhatnánk, hogy háromnegyed, fél, negyed munkaidős vagy éppen önkéntes beosztott lett a kántor. A kántorsággal foglalkozó recens tanulmányok egyre inkább sürgetik az egyházzene, a kántori tisztség újraértelmezését.

Ugyanakkor Roger Daval szerepelmélete is igazolódni látszik, mely szerint a gyülekezetben mint társadalmi normatív szférában a szerepmintákat kommunikáció útján újraértelmezték. Tapasztalható volt, főként a falusi, kisebb gyülekezetek kántorai körében az elszigetelődés, atomizálódás, az egyéni probléma- és konfliktuskezelés; az elvárások is a lehetőségek függvényében alakultak, állandó

52 Személyes beszélgetés.

53 Pap 2014. 194–196.

dinamikát biztosítva szerepelvárások és szerepteljesítmények terén. Az 1990-es rendszerváltás után a Marosvásárhelyen elindított kántortanító-képző főiskola hozott ebben némi változást, amikor a frissen végzett fiatal, képzett kántorok a marosvásárhelyi és a környékbeli nagyobb gyülekezetekben vállaltak kántori szolgálatot. Jelenleg a tíz marosvásárhelyi református gyülekezet kántora közül heten a fent említett főiskolán végeztek. Egy egységes, rendszerjellegű koncepció hiányában Almási István jóslata beigazolódni látszik. A 20 évvel ezelőtt megfogalmazott gondolatai, félelmei, hitei ma is aktuálisak a kántorképzés távlatait illetően, hogy „sajnos nem tudom hinni, bármennyire szeretném, hogy egyhamar a biztató kibontakozás útjára léphetünk”⁵⁴

Levéltári források

- A Marosi Református Egyházmege Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület Marosvásárhelyi Fióklevéltárában. Személyi iratgyűjtők I–VI. A.*
A Várhegyi és Udvarfalvi Református Egyházköztség Levéltári Aranykönyve.

Szakirodalom

- ALMÁSI István
 2001 Kántorképzésünk tanulságai és távlatai. *Erdélyi Múzeum* LVIII. 1–2. 130–133.
 ANDORKA Rudolf
 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.
 ANTAL Imre
 1994 „Tisztesség adassék”. *Lapok a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium történetéből*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia.
 ÁRVAY Katalin–DOBRA Judit (szerk.)
 2009 *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium 150 éves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy: Charta Kiadó.
 BARNA Gábor
 1998 Parasztkántor-, kántor-népelemek. A dél-alföldi Mezey kántorok példáján. *Létünk* XXVIII. 3–4. 167–176.
 2012 A Mezey kántorok 19. századi énekeskönyvei és forrásai. In: Bogár Judit (szerk.): *Régi magyar imakönyvek és imádságok*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 33–44.

⁵⁴ Almási 2001. 133.

- BÁLINT Dezső–KOVÁCS Piroska–BALÁZSI Dénes
2009 *Lámpások voltunk...* Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
- BOUDON, Raymond
1979 *La logique du social*. Paris: Presses Universitaires de France.
- BOUDON, Raymond–BOURRICAUD, François
1982 *Le Dictionnaire critique de la sociologie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- BENKŐ András
1995 Ének és zene a Bethlen-kollégiumban. In: Hadházi Ferenc (szerk.): *A Bethlen-kollégium emlékkönyve*. Nagyenyed–Kolozsvár–Budapest: Kiadja Gyórfi Dénes.
- 1996 Református kántorképzés Erdélyben a két világháború között – I. *Magyar Egyházzene III.* 3. 311–326;
- 1996 Református kántorképzés Erdélyben a két világháború között – II. *Magyar Egyházzene III.* 4. 473–484.
- BESZÉDES Valéria
1998 Egy szabadkai külvárosi kántor tevékenysége. *Létünk XXVIII.* 3–4. 274–285.
- BUDA Béla
1987 A szerep fogalma a szociálpszichológiában. In: Pataki F. (szerk.): *Szociálpszichológia*. Szöveggyűjtemény. I. kötet. Budapest: Tankönyvkiadó, 417–431.
- CSEPELI György
1997 *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- CSUTAK Vilmos
1993 *Közösség és művelődés*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- DAVAL, Roger
1971 A mai szociálpszichológia néhány forrása. In: Pataki Ferenc (vál., szerk.): *Szociálpszichológia 1. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Tankönyvkiadó, 89–128.
- DOBSZAY László
1996 Kántortelendők – A mise énekkönyve. II. *Magyar Egyházzene III.* 2. 244–246.
- FINTA Gergely
1996 Egy egyházmegye bemutatkozik – I. Interjú Kecskeméti Pál, kiskőrösi evangélikus kántorral. *Magyar Egyházzene III.* 2. 237–239.
- GEERTZ, Clifford
1994 *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Századvég Kiadó.
- GOFFMAN, Erving
1959 *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City New York: Doubleday.

GYÁNI Gábor

1997 A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas* 12 (1). 151–162.

HABERMAS, Jürgen

2000 Rendszer és életvilág (részlet). In: Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig* 2. Olvasókönyv a szociológia történetéhez. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 498–568.

HADHÁZI Ferenc (szerk.)

1995 *A Bethlen-kollégium emlékkönyve*. Nagyenyed–Kolozsvár–Budapest: Kiadja Györfi Dénes.

HANKISS Ágnes

1984 *Kötéltánc*. Budapest: Magvető Kiadó.

KASCHUBA, Wolfgang

1995 Popular Culture and Workers' Culture as Symbolic Orders: Comments on Debate about the History of Culture and Everyday Life. In: Lüdtke, Alf (ed.): *The History of Everyday Life*. Chichester, West Sussex: Princeton University Press. (Translated by William Templer)

KÁRPÁTI János

2002 *Egy magyar néptanító önélet leírása és élményei*. Sajtó alá rendezte: Bárdossy Péter. Budapest: Heraldika Kiadó.

KEMÉNYNÉ DR. PÁLFFY Katalin

1998 *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

KESZEG Vilmos (szerk.)

2005 *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. Kolozsvár: Scientia Kiadó.

2008 XX. századi néptanítók élettörténete. In: Ozsváth Imola (szerk.) *Néptanítók. Életpályák és élettörténetek*. Kolozsvár: Scientia Kiadó, 11–34.

2018 A geneológiai emlékezet szervezése. In: Jakab Albert Zsolt (szerk.): *A beszélés antropológiája*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet–Krizsa János Néprajzi Társaság, 237–274.

KICSI Noémi

2016a Kántor, tanító vagy kántortanító? Magyarosi Sándor kisfülpösi református kántortanító életpályája a 20. század történelmi eseményeinek tükrében. *Erdélyi Múzeum* LXXVIII. 2. 103–113.

2016b „No, ez vót az élet történelem, ami így belevitt a kántorságba.” A Csíki Székely Múzeum Évkönyve XI–XII. Csíkszereda: Csíki Székely Múzeum, 247–274.

KONCZ József

2006 *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557–1895)*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.

KÓSA László

2011 *Művelődés, egyház, társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KOVÁCS Szilárd

2013 Zenei ízlésformálás az orgonapadról, avagy a kántor mint nevelő. *Parlando* zenepedagógiai folyóirat. LIV. 4. 4–9.

LINTON, Ralph

1936 *The Study of Man*. New York: Appleton–Century–Crofts.

LÜDTKE, Alf (ed.)

1995 *The History of Everyday Life*. Chichester, West Sussex: Princeton University Press.

MADARAS Piroska

2008 *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium – Bolyai Farkas Líceum története (1944–1990)*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.

MANDELBAUM, David G.

1973 The Study of Life History: Gandhi. *Current Anthropology*. Vol. 14. Number 3. Jun. 177–206.

MEAD, George Herbert

1973 Szerep-játék, szabályozó-játék és az általános másik. In: Uő: *A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból*. Budapest: Gondolat Kiadó, 195–209.

MERCZEL György

1996 A kántorok doyenje – avagy 73 éve a kántori szolgálatban. Interjú Kopeczky Alajos, közép-ferencvárosi plébánia karnagy-kántorával. *Magyar Egyházzene* III. 2. 246–248.

MÉHES Balázs

2014 Képek és álmokképek a képzésről és a képesítésről. *Collegium Doctorum* X. 206–213.

MORENO, Jacob Levy

1934 *Who Shall Survive? A New Approach to the Problem of Human Interrelations*. Washington: Nervous and Mental Disease Publication.

NOVÁK Csaba Zoltán

2016 Az átmenet és a szocializmus évei, 1944–1989. In: Bárdi Nándor–Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*. III. Székelyudvarhely: A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum–Egyesület–Haáz Rezső Múzeum.

N. KOLLÁR Katalin–SZABÓ Éva (szerk.)

2004 *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest: Osiris Kiadó.

OROSZ Ottilia Valéria

2014 A kántor mint liturgus. Egyházzenei reform a Királyhágómelléken. *Collegium Doctorum* X. 214–220.

PAP Ferenc

2014 Az egyházzenész-kántori tisztség mint egyházi szolgálat. *Collegium Doctorum* X. 190–197.

SEBESTYÉN Mihály

2006 *A Marosvásárhelyi Ev. Református Kollégium történetéből (1895–1944)*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.

SIPOSS Árpád

1995 Tanítóképzés a Bethlen-kollégiumban századunk első felében. In: Hadházi Ferenc (szerk.): *A Bethlen-kollégium emlékkönyve*. Nagyenyed–Kolozsvár–Budapest: Kiadja Györfi Dénes.

SZABÓ K. Attila (szerk.)

2009 *Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai 1777–2000*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.

SZABÓ-MÁTHÉ Ildikó (szerk.)

1995 *Évfordulónkra 1670–1995. Benedek Elek Tanítóképző Székelyudvarhely*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia.

TARDY László

2014 A Római Katolikus Egyházon belüli kántorképzés irányjai. *Magyar Egyházzene* XXI. 1. 63–68.

PÉTER Éva

2008 *Református gyülekezeti énekek az erdélyi írott és szójhagyományos forrásokban*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

2014 Kántorkérdés Erdélyben. *Collegium Doctorum* X. 221–225.

POVEDÁK Kinga

2014 Az egyházi könnyűzene fogadtatása és megítélése a szocialista Magyarországon. In: Barna Gábor–Kerekes Ibolya (szerk.): *Vallás, egyén, társadalom*. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 111–122. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 39. A vallási kultúrakutatás könyvei 7.)

TÁNCZOS Vilmos

1995 „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. *Erdélyi Múzeum* LVII. 3–4. 82–98.

TENGELYI László

1998 *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz Kiadó.

TÓKÉS István

1976a *Zsinat-presbiteri rend. Református Szemle* LXVIII. 1. 3–5.

1976b A Romániai Református Egyház Szervezete. *Református Szemle* LXVIII. 2. 110–133.

TÖRÖK József

1996 Mi a kántor feladata? *Magyar Egyházzene* III. 2. 243–244.

VAJDA Zsuzsanna–KÓSA Éva

2005 *Neveléslektan*. Budapest: Osiris Kiadó.

VINCZE Gábor

1994 *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1953*. Budapest: Teleki László Alapítvány–Kisebbségi Adattár. (Online: <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&ev=1948> – Utolsó hozzáférés: 2019. július 15.)

VITA Zsigmond

1995 A Bethlen-kollégium az erdélyi kultúrában. In: Hadházi Ferenc (szerk.): *A Bethlen-kollégium emlékkönyve*. Nagyenyed–Kolozsvár–Budapest: Kiadja Gyórfi Dénes.

2006. évi 1. jogszabály a Romániai Református Egyház szervezetéről és kormányzásáról.

A Román Népköztársaságban lévő Református Egyház Névtára. *Református Szemle*. XLVII. 10. 257–286.

ABORDAREA INTERDISCIPLINARĂ A ROLULUI/STATUTULUI DE CANTOR.

CANTORI REFORMAȚI ÎN JUDEȚUL MUREȘ DUPĂ 1948

Studiul de față urmărește creionarea modelului de viață și de carieră a cantorilor din Transilvania după anul 1948. Analiza dorește să scoată la iveală posibilitățile, cerințele și realizările oferite de cadrul bisericesc, toate acestea pe baza documentelor de arhivă. După abordarea teoretică, interdisciplinară a noțiunii de *rol*, autoarea interpretează materialul documentelor personale a cantorilor, ce se regăsesc în arhiva Diecezei Reformate Mureș.

AN INTERDISCIPLINARY APPROACH OF THE ROLE AND STATUS OF A CANTOR. REFORMED CANTORS IN MUREȘ COUNTY AFTER 1948

The present study is an attempt to outline the life and career pattern of the Transylvanian cantors after 1948. The analysis tries to reveal the possibilities, demands and performances given by the institutional frames of the church based on archive material. After a theoretical, interdisciplinary approach of the notion of *role*, the author interprets the personal archive collections of the cantors discovered at the archive of the Reformed Diocese of Mureș County.